

Конституційний Суд України
01033, Київ-33, м. Київ
вул. Жилянська, 14
Суб'єкти права на
конституційне подання:
69 народних депутатів України
Уповноважені за дорученням:

народний депутат України
Мушак Олексій Петрович
01008, м. Київ, вул. Шовковична, 2
Тел: (044) 255-38-27
Електронна пошта:
Mushak.Oleksii@rada.gov.ua;

народний депутат України
Романюк Віктор Миколайович
01021, м. Київ, вул. Липська, 3
Тел: (044) 255-26-65
Електронна пошта:
Romaniuk.Viktor@rada.gov.ua

народний депутат України
Сидорович Руслан Михайлович
01008, м. Київ, вул. Садова 3-а
Тел: (044) 255-21-49
Електронна пошта:
Sydorovych.Ruslan@rada.gov.ua

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПОДАННЯ

щодо відповідності Конституції України (конституційності)
пунктів 14, 15 Розділу Х «Перехідні положення»
Земельного кодексу України

1. За результатами розгляду конституційного подання 55 народних депутатів Верховної Ради України було винесено Ухвалу Конституційного Суду України від 14 лютого 2018 р. № 4-у/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за вказаним конституційним поданням щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 14, 15 Розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України («Ухвала»).

У вказаній Ухвалі Конституційний Суд України зокрема зазначив, що в цьому конституційному поданні не було наведено аргументів щодо неконституційності пунктів 14, 15 розділу Х "Перехідні положення" Кодексу в частині відтермінування можливості реалізації права власності щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Ураховуючи вказане, 69 депутатів («Суб'єкт конституційного подання»), вносять нове конституційне подання щодо невідповідності Конституції України (неконституційності) вказаних положень з наступним обґрунтуванням порушення ними ст. 41 Конституції України, яке значним чином ґрунтується на рішенні Європейського суду з прав людини («ЄСПЛ») від 22 травня 2018 року по справі *Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine*, №№ 846/16 та 1075/16 («Рішення ЄСПЛ»).

2. Відповідно до статті 41 Конституції України *«Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»*.

Оспорюваними положеннями п.п. 14, 15 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України передбачене наступне:

«14. До набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2019 року, забороняється внесення права на земельну частку (пай) до статутних капіталів господарських товариств.

15. До набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2019 року, не допускається:

а) купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб;

б) купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб, а також крім зміни цільового призначення (використання) земельних ділянок з метою їх надання інвесторам - учасникам угод про розподіл продукції для здійснення діяльності за такими угодами.

Купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв), визначених підпунктами "а" та "б" цього пункту, запроваджується за умови набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2019 року, в порядку, визначеному цим Законом.

Угоди (у тому числі довіреності), укладені під час дії заборони на купівлю-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв), визначених підпунктами "а" та "б" цього пункту, в частині їх купівлі-продажу та іншим способом відчуження, а так само в частині передачі прав на відчуження цих земельних ділянок та земельних часток (паїв) на майбутнє є недійсними з моменту їх укладення (посвідчення)» (разом «Мораторій на продаж сільськогосподарської землі» або «Мораторій»).

7 грудня 2017 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення зміни до розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України» № 2236-VIII, згідно з яким цифри «2018» замінено цифрами «2019». Тим самим, ще на принаймні один рік був продовжений мораторій на відчуження сільськогосподарських земель, який діє з 1 січня 2002 р.

Отже, оскаржувані законодавчі положення вочевидь спрямовані на обмеження права розпоряджатись такими об'єктами приватної власності як земельні ділянки сільськогосподарського призначення, а саме забороняють відчуження таких ділянок у будь-який спосіб, окрім передання їх у спадок та їхнє набуття в будь-який спосіб, окрім отримання ділянки у спадок.

Тобто дані норми, вочевидь, становлять обмеження конституційного права приватної власності громадян. Власне, сам Конституційний Суд України в Ухвалі назвав оскаржувані норми «обмеженнями, передбаченими у зазначених положеннях Кодексу». Питання, однак виникає щодо того,

(а) чи надає Конституція державі, зокрема законодавцю, необмежену дискрецію щодо регулювання порядку використання об'єктів приватної власності, та,

(б) чи є Мораторій на продаж сільськогосподарської землі перевищенням законодавцем такої дискреції, що становить порушення ст. 41 Конституції.

Суб'єкт конституційного подання вважає, що на перше питання відповідь «ні», а на друге «так» виходячи з наступного.

3. Що стосується питання дискреції держави щодо регулювання відносин власності, то для висновку щодо того, чи є така дискреція необмеженою, необхідно спершу розглянути досвід ЄСПЛ, який за 35 років застосування аналогічної норми розробив розвинену систему практики захисту права власності, та встановити можливі аналогії з українським конституційним правом, а потім дослідити конституційні норми та практику Конституційного Суду України з цього питання.

3.1. Відповідно до принципу дружнього ставлення до міжнародного права практика тлумачення та застосування Конвенції Європейським судом з прав людини має враховуватися при розгляді справ у порядку конституційного

судочинства (абзац третій підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року, № 2-рп/2016).

Зокрема, Конституційний Суд України визнавав, що:

- ст. 29 Конституції кореспондує ст. 5 Європейської конвенції з захисту прав людини та основних свобод («Конвенція») (абзац третій підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року, № 2-рп/2016);

- ст. 35 Конституції – ст. 9 Конвенції (абзац п'ятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 року, № 6-рп/2016);

- ст. 27 Конституції – ст. 2 Конвенції, а частина друга статті 28 Конституції - зі статтею 3 Конвенції (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018, № 3-р/2018).

Крім того, Конституційний Суд в «Справі про заощадження громадян», яка стосувалась ст. 41 Конституції, послався на практику ЄСПЛ у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» щодо застосування ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції (право власності) (абзац шостий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 10 жовтня 2001 року, № 13-рп/2001). Також це рішення ЄСПЛ було процитовано у «Справі про переважне право наймача на придбання військового майна», яка також стосувалась ст. 41 Конституції (абзац другий підпункту 3.5 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2009 року, № 31-рп/2009).

Таким чином, Конституційний Суд фактично визнає, що ст. 41 Конституції України кореспондує ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції («П1-1»). П1-1 передбачає:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Попередні положення, однак, ніяким чином не обмежують право держави запроваджувати такі закони, які, на її думку, необхідні для здійснення контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів».

У першому рішенні, в якому ЄСПЛ встановив порушення П1-1, *Sporrong and Lönnroth*, Суд вирішив, що ця стаття «включає три чітких норми. Перша, яка є загальною за своїм характером, стверджує принцип безперешкодного користування власністю; він виражений у першій фразі першого абзацу. Друга норма стосується позбавлення майна та встановлює для цього ряд

умов; вона є наведеною у другій фразі того ж абзацу. Третя норма визнає, за державами-учасницями право контролювати використання власності у відповідності з інтересами суспільства, приймаючи такі закони, які вони вважають за необхідне задля цієї мети; ця норма міститься у другому абзаці» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, judgment of 23 September 1982, Series A no. 52, § 61).

Аналіз положень ст. 41 Конституції демонструє, що хоча текст цієї статті не є тотожним П1-1, але кожна з вищеописаних норм має свій відповідник в Конституції. Зокрема:

- Перша норма (загальне право власності, перше речення першого абзацу П1-1) кореспондує ч. 1 ст. 41 Конституції («Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»);

- Друга норма (заборона довільного позбавлення майна, друге речення першого абзацу П1-1) співвідноситься з ч.ч. 4 та 5 ст. 41 («Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану»);

- Третя норма (право держави контролювати використання права власності, другий абзац П1-1) кореспондує ч. 7 ст. 41 («Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі»).

Отже, можна зробити висновок про те, що П1-1 та ст. 41 Конституції містять аналогічні за змістом норми, що дозволяє Конституційному Суду на підставі концепції «дружнього ставлення» застосовувати практику ЄСПЛ по П1-1 при розгляді справ щодо порушення права власності по ст. 41 Конвенції.

3.2. Найважливішою для цієї справи є практика ЄСПЛ щодо так званої «Третьої норми», тобто щодо заходів контролю за використанням власності. ЄСПЛ відрізняє «позбавлення» від «контролю» (за деякими виключеннями) на підставі кількісного критерію, тобто ступеню втручання в право на мирне володіння майном. Розглядаючи той чи інший захід держави, ЄСПЛ встановлює, чи є він «контролем» або *de facto* експропріацією.

Зокрема, у справі *Dacia S.R.L. v. Moldova*, ЄСПЛ встановив, що скасування національним судом результатів приватизаційного аукціону щодо готелю на формальних підставах у ситуації, коли набувач виконав усі встановлені державою вимоги й кілька років володів об'єктом приватизації, дорівнює

позбавленню власності на приватизоване майно (no. 3052/04, § 56, 18 March 2008). В той же час скасування дозволу на будівництво складських та офісних приміщень на земельній ділянці не є *de facto* експропріацією ділянки, навіть якщо вона була придбана саме з метою такого будівництва (the *Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland* judgment of 29 November 1991, Series A no. 222, § 56)

Незважаючи на те, що другий абзац П1-1 сформульований як необмежена можливість держави запроваджувати закони з контролю за використанням майна, ЄСПЛ тлумачить це положення як таке, що надає державі «сферу дискреції» (“*margin of appreciation*”), яка є «значною, але не безмежною та його застосування, навіть в контексті найбільш складних реформ держави, не може мати наслідків, які суперечать Конвенційним стандартам» (*Statileo v. Croatia*, no. 12027/10, § 126, 10 July 2014).

Так, в справі *Hutten-Czapska* Велика Палата ЄСПЛ, встановивши, що державні заходи по регулюванню прав заявника-орендодавця не досягали рівня *de facto* експропріації та, відповідно мають розглядатися як контроль за використанням майна, тим не менше, прийшов до висновку, що обмеження прав заявника були необґрунтовано надмірними та встановив порушення П1-1 (*Hutten-Czapska v. Poland* [GC], no. 35014/97, § 225, ECHR 2006-VIII). Такого ж висновку ЄСПЛ дійшов у справах щодо:

- примусового продажу будинку заявника для погашення боргу перед водопостачальною компанією (*Vaskrsić v. Slovenia*, no. 31371/12, § 87, 25 April 2017);
- заборони відчуження заявником ділянки землі, яка була віднесена до водного фонду та, одночасно, зволікання з викупом цієї ділянки державою (*Barcza and Others v. Hungary*, no. 50811/10, § 47, 11 October 2016);
- обов'язку власника земельної ділянки дозволяти полювання на своїй землі, яке відбувається у встановленому порядку (*Herrmann v. Germany* [GC], no. 9300/07, § 93, 26 June 2012);
- зобов'язання заявника сплатити ПДВ в зв'язку з тим, що його контрагент із запізненням подав податкову звітність (*Bulves AD v. Bulgaria*, no. 3991/03, § 71, 22 January 2009) та ін.

3.3. Конституційний Суд України у своїй практиці по ст. 41 Конституції на сьогодні не розвинув окремої концепції різновидів обмежень права власності, аналогічної «Трьом нормам» ЄСПЛ. Це, однак, не означає, що Конституційний суд не звертає увагу на різні ступені обмеження права власності або не відрізняє позбавлення майна від регулювання його використання.

Зокрема, Конституційний суд в абзаці 2 п. 5 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2008 року, № 24-рп/2008 зазначає: «Примусове відчуження об'єктів права приватної власності, передбачене в частині п'ятій статті 41

Конституції України, може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості».

В той же час, щодо регулювання використання майна Конституційний суд в другому абзаці пп. 4.2, п. 4 Рішення від 11 травня 2005 року, № 4-рп/2005 встановив, що: *«зі змісту положень цієї статті [ст. 41 Конституції] та статті 13 Конституції України вбачається, що право власності певною мірою може бути обмежено, оскільки використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства. Тобто юридично забезпечена можливість здійснювати правомочності щодо володіння, користування і розпорядження власника належним йому майном не може виходити за рамки, встановлені правовими нормами, що регулюють відносини у сфері власності».*

Більше того, Конституційний суд визнає можливість перетікання кількісного критерію у якісний – перехід «регулювання» в «позбавлення» за відповідних умов. Так в абзацах 1, 2, 4 та 5 підпункту 5.4. пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 10 жовтня 2001 року, № 13-рп/2001 Суд зазначив: *«Відповідно до Конституції України власники, здійснюючи право власності, повинні додержуватися конституційних положень про те, що "власність зобов'язує", і вона "не повинна використовуватись на шкоду людині і суспільству" (частина третя статті 13), а також, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства (частина сьома статті 41).*

Отже, із системного аналізу положень Конституції України випливає, що право власності може бути обмежено.

...З огляду на це Конституційний Суд України вважає, що положення статті 7 Закону, відповідно до яких заощадження повертаються "поетапно", "залежно від суми вкладу", "у межах коштів, передбачених для цього Державним бюджетом України на поточний рік", хоча і обмежують конституційне право власності громадян, але не суперечать статтям 13, 41, 64 та іншим статтям Конституції України.

Водночас Конституційний Суд України зазначає, що відсутність саме в Законі конкретних етапів, термінів повернення заощаджень та обсягів бюджетних асигнувань може призвести до повної втрати громадянами своїх вкладів, тобто до порушення їх конституційного права власності».

Нарешті, і це є дуже важливим для даної справи, Конституційний суд визнає, що обмеження права власності, що є «регулюванням» і яке не досягає рівня «позбавлення», може становити порушення ст. 41 Конституції. Так у Рішенні від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005 в абзацах 2 та 3 підпункту 4.2. пункту 4 мотивувальної частини Суд розглянув конституційність законодавства щодо податкової застави і, зокрема, встановив, що: *«Положення абзацу другого підпункту 8.2.1 пункту 8.2 статті 8 Закону передбачає, що підставою*

виникнення права податкової застави є неподання або несвоєчасне подання платником податків податкової декларації. Тим самим законодавець фактично прирівнює неподання або несвоєчасне подання податкової декларації до факту несплати податкового зобов'язання. Але зазначена підстава ще не свідчить про існування податкового зобов'язання у платника податків, а тим більше про виникнення податкового боргу.

Встановлюючи таку підставу для запровадження податкової застави, законодавець не врахував наявність чи відсутність існування податкового зобов'язання, а також наслідки, які можуть настати для платника податків у разі неподання або несвоєчасного подання податкової декларації і неправомірно обмежити право останнього розпоряджатися своєю власністю, що порушує частину першу статті 41 Конституції України. Це дає можливість Конституційному Суду України визнати таким, що не відповідає Основному Закону України, положення абзацу другого підпункту 8.2.1 пункту 8.2 статті 8 Закону».

Таким чином, можна зробити висновок про те, що Конституційний Суд України поділяє підхід ЄСПЛ щодо розрізнення між «позбавленням» майна та «контролем» (або «регулюванням») його використання. При чому, як й ЄСПЛ, Конституційний суд визнає широку дискрецію держави щодо встановлення правил регулювання власності, яка, тим не менш, не є необмеженою. Зокрема, таке регулювання має відповідати вимогам принципу непорушності прав і свобод людини.

4. Звертаючись до питання, чи порушують обмеження, встановлені в пунктах 14, 15 Розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України, право власності, передбачене ст. 41 Конституції України, Суб'єкт конституційного подання розгляне спершу причини, з яких Ухвалою було відмовлено в прийнятті до розгляду попереднього подання, підстави, на яких ЄСПЛ визнав оскаржувані положення законодавства такими, що порушують вимоги П1-1 та продемонструють, що зазначені підстави є також підставами для визнання зазначених законодавчих норм такими, що суперечать ст. 41 Конституції.

4.1. В своїй Ухвалі Конституційний суд навів наступні твердження для відмови в відкритті конституційного провадження стосовно п.п. 14, 15 Розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України:

Абзац 3 п. 2 мотивувальної частини Ухвали «Автори клопотання, стверджуючи про порушення оспорюваними положеннями Кодексу права власності громадян на землю, не беруть до уваги положення частини другої статті 14 Конституції України, згідно з якою право власності на землю набувається реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону, а також те, що певні умови реалізації права власності на землі сільськогосподарського призначення визначено у пунктах 14, 15 розділу Х "Перехідні положення" Кодексу».

Абзац 6 п. 2 мотивувальної частини Ухвали «У конституційному поданні також не наведено аргументів щодо неконституційності пунктів 14, 15 розділу X "Перехідні положення" Кодексу в частині відтермінування можливості реалізації права власності щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення».

Абзац 3 п. 2 Ухвали, вочевидь підкреслює широку сферу дискреції Держави в питаннях регулювання реалізації права власності на землю і зазначає, що оскаржувані положення законодавства були прийняті саме в рамках такого регулювання. Абзац 6 п. 2 Ухвали визначає, що в рамках останнього подовження строку мораторію, Держава не перевищила меж такої дискреції.

Отже в Ухвалі Конституційний суд розглядає конкретне (очевидно, останнє) продовження строку мораторію. Однак, для більш повного та всебічного розгляду наслідків застосування Мораторію він мав бути розглянутий в історичній перспективі: з точки зору загального періоду його дії та підстав для його початкового запровадження, їхньої зміни та тих підстав, що наразі виправдовують продовження його існування та його впливу на права та свободи осіб, на яких він розповсюджується.

В своєму Рішенні ЄСПЛ також звернув увагу на обмежений об'єм перегляду зазначених норм Конституційним судом в Ухвалі, зазначивши в § 123, що «Конституційний Суд України був позбавлений можливості розглянути будь-яку деталь справи по суті, зокрема, підстави для введення та продовження мораторію та питання врівноваження відповідних інтересів».

4.2. ЄСПЛ в Рішенні розглянув скаргу двох заявників, пенсіонерів, що постійно проживали в містах, обидва успадкували земельні ділянки сільськогосподарського призначення від своїх батьків, які в свою чергу отримали землю в результаті розпаювання землі, що належала колишнім радянським колгоспам. Обидва заявники були власниками відносно невеликих ділянок, які розташовувались у 300 та 50 кілометрах від відповідних місць їхнього проживання. Вони також були людьми похилого віку з поганим станом здоров'я, що, за їхніми твердженнями, перешкоджало їм самостійно обробляти землю або ефективно здавати її в оренду (§§ 81 та 82). Обидва заявники скаржились, що законодавчі обмеження, що застосовувались до їхньої землі, зокрема, Мораторій на продаж землі, порушували їхнє право мирно володіти своїм майном, гарантоване П1-1 (§ 56).

ЄСПЛ відтворив всю історію Мораторію на відчуження сільськогосподарської землі, від його запровадження в 2001 році до його останнього подовження в 2017 році до 1 січня 2019 р. (§§ 16-21). У § 21 ЄСПЛ створив окрему таблицю з усіма законами щодо подовження Мораторію та підставами, які законодавець надавав (або не надавав) для

кожного нового продовження Мораторію. Також ЄСПЛ вивчив вплив на права заявників:

- Конституційних норм, що регулюють право власності та власність на землю (§§ 23-26);
- податкового законодавства щодо оподаткування користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення (§§ 27-32);
- норми та статистику щодо ринку оренди землі (§§ 33-35); та
- політичні заяви та плани, законодавчі пропозиції та громадські думки щодо мораторію (§§ 36-44);
- досвід інших країн в контролі за ринком землі (§§45-54).

ЄСПЛ встановив порушення П1-1 в частині справедливого балансу між інтересами суспільства та заявників, прийшовши до висновку, що Мораторій накладає на заявників надмірний тягар. ЄСПЛ прийшов до таких висновків з огляду на наступне.

Загальні принципи: ЄСПЛ послався на наступні принципи, в світлі яких він оцінював вплив Мораторію на відчуження сільськогосподарської землі на заявників:

- метою Конвенції є гарантування прав, які є «практичними та ефективними» (§§ 102 та 146[1]);
- невизначеність – законодавча, адміністративна або така, що виникає із застосовної органами влади практики, – є фактором, який слід враховувати при оцінці поведінки держави (§§ 102, 120 та 121);
- оцінка дотримання П1-1 може стосуватись існування процесуальних та інших гарантій, які забезпечують, щоб функціонування системи та її вплив на майнові права заявника не були свавільними та непередбачуваними (§ 103);
- необхідність прийняття до уваги індивідуальних труднощів осіб, на яких розповсюджується загальний захід (§§ 144 та 145);
- необхідність наведення підстав для обрання більш суворого втручання в право власності за наявності альтернативних рішень (§§ 122 та 128).

Законодавча невизначеність: ЄСПЛ вивчив історію запровадження та продовження Мораторію та зазначив таке:

«114. Хоча впродовж відповідного періоду проголошеною кінцевою ціллю законодавчого органу залишилося остаточне запровадження ринку землі і зняття мораторію, мотиви його запровадження та продовження, його обсяг і кінцевий строк значно змінилися з часом.

115. Вбачається, що мотивація первинного мораторію значною мірою полягала у відсутності прозорої системи реєстрації права на земельні частки (паї) та необхідності їх повного виділення у земельні ділянки з оформленими правами власності ..., процес, який вже був запроваджений у 2003 році та, як вбачається, який в основному завершився до 2009 року Хоча ця первинна підстава значною мірою була усунена, заборону, яка

спочатку була встановлена в основному для земельних часток (паїв) ..., було поширено на ділянки з належним чином зареєстрованим правом власності, як такі, якими володіли заявники.

116. Явно всупереч цілі зрештою створити ринок землі, майже всі зміни у мораторії після його первинного прийняття були фактично спрямовані на посилення, а не на поступове пом'якшення обмежень, хоча зрозуміло, що деякі з цих змін могли бути необхідними для запобігання діяльності, спрямованої на обхід мораторію Національні органи влади також, очевидно, вагались при визначенні доцільного обсягу мораторію, як вбачається, наприклад, з того, що вони спочатку дозволили, потім заборонили, а потім знову дозволили укладати договори міни.

117. Кінцева дата зняття мораторію зазнала навіть більш суттєвих змін. Положення Земельного кодексу України, яким було введено первинний мораторій та перші два його продовження, визначило конкретні строки закінчення його дії. Відповідно, у той час Верховна Рада України мала взяти заходи та прийняти рішення у законодавчому порядку, якщо вона бажала залишити в силі мораторій. Закони України від 28 грудня 2007 року та 03 червня 2008 року (...) змінили це, по суті переносячи конкретну кінцеву дату та змінюючи ситуацію, що вимагало від Верховної Ради України взяття дій та прийняття рішення у законодавчому порядку, якщо вона бажала скасувати мораторій. Убачається, що для цієї ключової зміни не було наведено жодного конкретного обґрунтування.

118. Більше того, вбачається, що хоча органи влади вважали первинною кінцевою датою дії мораторію реальну дату, до якої мала бути запроваджена інфраструктура земельного ринку, та до якої строк дії мораторію дійсно мав завершитися, наразі мораторій розглядається для всіх практичних цілей, як необмежений, незважаючи на кінцеві строки, що періодично встановлюються для розробки законодавства, яке регулюватиме ринок землі та зніме мораторій, яке, як вбачається, постійно відкладається (порівняйте послання Президента України від 2002 року у пункті 36 з посланням від 2017 року у пункті 42...).

...121. Аналогічно у цій справі відсутність послідовності з боку органів влади при зміні обсягу та самого характеру мораторію, а також створена ним невизначеність, є важливими факторами при оцінці Судом пропорційності оскаржуваної ситуації...».

ЄСПЛ вивчив підстави для встановлення та продовження Мораторію та прийшов до такого:

«122. Уряд не навів жодних конкретних підстав щодо того, чому національні органи влади вважали тимчасову повну заборону продажу землі єдиним належним заходом для досягнення їхніх бажаних соціальних та економічних цілей, чи вони дійсно розглядали інші заходи їх досягнення, окрім повної заборони, або оцінювали пропорційність повної заборони переслідуваним цілям... Суд готовий погодитись з тим, що підстава для вибору тимчасової повної заборони могла обумовлюватись первинним мораторієм, а саме, що

був необхідний час для розвитку інфраструктури земельного ринку, що ймовірно включало в себе розгляд менш обмежувальних альтернатив повній забороні. Проте як тільки змінився характер цього первинного мораторію, а конкретна дата закінчення його дії була перенесена (...), не було надано жодних конкретних підстав подальшого неприйняття законодавства та розгляду таких менш обмежувальних альтернатив.

124. Під час провадження у Суді Уряд стверджував, що мораторій був необхідним для уникнення таких ключових ризиків: (i) зубожіння сільського населення, (ii) надмірної концентрації землі в руках заможних осіб або ворожих сил, та (iii) припинення її обробки.

125. Стурбованість, що зняття мораторію може призвести до зубожіння сільського населення та фермерів не стосується ситуації таких власників, як заявники, які проживають у містах та не займаються фермерством. Заявники вважали, що для них фермерство не є доцільним рішенням з огляду на їхній вік і відповідні відстані (...), і Суд вважає цю думку обґрунтованою. Щодо ризику зубожіння сільського населення в цілому Суд зазначає, що автори законів, які продовжували мораторій, очевидно визнають, що абсолютна заборона продажу як така не була потрібна для досягнення цієї мети, а скоріше сприяла наданню часу для розробки необхідного законодавства, яким би запроваджувались відповідні гарантії для забезпечення належним чином організованого ринку землі (...).

126. Щодо цілей попередження надмірної концентрації землі та припинення її обробки Суд зазначає, що українське законодавство вже містить певні положення, які, очевидно, спрямовані на досягнення того ж результату. До них входить: (i) режим оподаткування, який, очевидно, надає пільги щодо оброблюваної землі та накладає стягнення при припиненні її обробки (...), та (ii) обмеження категорій осіб, які можуть володіти землею. Низку додаткових обмежень було також передбачено у проекті Закону України «Про ринок земель», який було ухвалено Верховною Радою України у першому читанні у 2011 році, але не було надано подальшого руху (...). У зв'язку з цим слід зазначити, що прийняття Закону України «Про ринок земель», а також Закону України «Про державний земельний кадастр» було до 20 листопада 2012 року визначено ключовою передумовою для зняття мораторію (...).

127. У зв'язку з цим також важливим є той факт, що жодна інша держава-член Ради Європи, в тому числі держави, які перейшли від економіки, яка контролювалася державою, до ринкової економіки та реалізували програми земельної реформи, не запроваджували повних обмежень на продаж земель сільськогосподарського призначення (...), які були б аналогічними ситуації, існуючій в Україні. Порівняльно-правове дослідження показує, що у багатьох з цих держав органи влади, очевидно, в основному переслідують ті ж цілі, що полягають у забезпеченні ефективного користування землею для сільськогосподарського товаровиробництва та уникненні надмірної концентрації земельної власності, зокрема, у руках економічних гравців, не залучених до місцевого сільського життя та фермерства. Проте це дослідження показує, що органи влади у цих країнах мають у своєму

розпорядженні широкий вибір інших законодавчих інструментів, які, як вбачається, належним чином слугують цим цілям без необхідності вдаватися до повної заборони на продаж (...).

129. У ...цій справі саме українські органи влади послідовно, протягом майже двох десятиліть, визначали своєю метою кінцеве запровадження належним чином врегульованого ринку землі, при цьому мораторій є лише проміжним кроком до цього. Сам характер мораторію, проголошена ціль його введення та продовження полягали, по суті, у наданні часу для розгляду можливих альтернатив абсолютній забороні продажу. Те, що такі альтернативи були доступні та були б придатними для досягнення тих же цілей, неодноразово визнавалось на найвищому рівні держави-відповідача (...).

130. З огляду на те, що органи влади проголосили створення такого ринку своєю ціллю, наявність альтернативних рішень і відсутність наданих чітких підстав для неприйняття цих рішень, та також залишення в силі найбільш обмежувального рішення, повинні бути достатньо вагомими при оцінці пропорційності останнього».

Розглядаючи питання тягарю, покладеного на заявників, ЄСПЛ встановив наступне:

«144. При оцінці суворості тягаря, покладеного на заявників, Суд також вважає такими, що стосуються справи:

(i) тривалість періоду, протягом якого діяли обмеження, яка наразі досягла загалом сімнадцяти років, при цьому обмеження впливають особисто на першу заявницю та другого заявника більше ніж дванадцять та десять років відповідно (...),

(ii) широкий обсяг обмежень, при якому вони перешкоджають заявникам відчужувати їхню землю майже у будь-який спосіб та використовувати її з будь-якою іншою ціллю, крім сільського господарства, та

(iii) загальний та негнучкий характер обмежень, які не підлягають жодному індивідуальному перегляду або виключенню (...).

145. Остання риса правового режиму, який поширюється на заявників, означає, що пропорційність заходу, який обмежує їхні права не було розглянуто по суті на законодавчому (див. пункт 122) чи індивідуальному рівнях.

146. Зрештою, зазначена невизначеність, створена неодноразовими продовженнями мораторію, сама по собі посилює тягар, покладений на заявників. Здійснення однієї з основних складових їхнього права власності, права розпоряджатися своїм майном (...), стало предметом прийняття законодавства невизначеного змісту, прийняття, яке здійснювалося у спосіб, який вбачається непередбачуваним і недостатньо роз'ясненим (...). На практиці їхні права власності стали ненадійними та перестали бути невід'ємними. ...

147. Суд доходить висновку, що на заявників як на фізичних осіб було покладено тягар нездатності органів влади дотриматися встановлених

ними самими цілей та кінцевих строків. З огляду на непереконливість підстав щодо вибору найбільш обмежувальної альтернативи з доступних органам влади, а не менш обмежувальних заходів, Суд вважає, що тягар, покладений на заявників, є надмірним».

На підставі наведеного, ЄСПЛ прийшов до такого висновку:

«148. З огляду на зазначені міркування та ненадання Урядом достатніх аргументів для обґрунтування заходів, застосованих до землі заявників, Суд доходить висновку, що держава-відповідач вийшла за межі своєї широкої свободи розсуду у цій сфері та не забезпечила справедливого балансу між загальним інтересом суспільства та майновими правами заявників.

149. Відповідно, було порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції».

Нарешті, ЄСПЛ прийшов до висновку про необхідність вказати Державі-Відповідачу про необхідність вжиття заходів загального характеру для виконання рішення по цій справі (така вказівка в рішеннях зазначається ЄСПЛ нечасто, тільки у виключних обставинах, які вимагають негайного прийняття державою заходів для подолання системної проблеми):

«150. Суд наголошує, що проблема, яка лежить в основі порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, стосується самої законодавчої ситуації, та що його висновки виходять за межі особистих інтересів заявників у цій справі. Суд вважає, що держава-відповідач має вжити належні законодавчі та/або інші заходи загального характеру з метою забезпечення справедливого балансу між інтересами власників земель сільськогосподарського призначення з одного боку та загальними інтересами суспільства з іншого боку відповідно до принципу захисту майнових прав за Конвенцією. Суд не має визначати, яким чином слід урівноважити ці інтереси. Відповідно до статті 46 держава має свободу вибору заходів, за допомогою яких вона виконуватиме свої зобов'язання, що впливають з виконання рішення Суду...»

При чому ЄСПЛ продовжив це питання в частині Рішення, що стосувалась справедливої сатисфакції:

«156. ...Суд вважає, що встановлення порушення само по собі становить достатню справедливу сатисфакцію за будь-яку моральну шкоду, завдану заявникам. Доходячи цього висновку, Суд враховує, *inter alia*, свої висновки ... щодо характеру тягаря, покладеного існуючою законодавчою ситуацією на заявників, свій висновок, що держава-відповідач повинна вжити належні законодавчі та/або інші заходи загального характеру для забезпечення дотримання статті 1 Першого протоколу до Конвенції (...), ... та той факт, що надзвичайно велика кількість осіб зазнає впливу мораторію (...)

157. Проте Суд наголошує, якщо держава-відповідач необґрунтовано затягуватиме прийняття необхідних заходів загального характеру з метою виконання рішення, з часом це може призвести до ситуації, коли присудження компенсації за статтею 41 може, зрештою, стати

виправданим, принаймні для певних категорій власників землі сільськогосподарського призначення».

4.3. Суб'єкт конституційного подання нагадує про принцип дружнього ставлення до міжнародного права, відповідно до якого практика тлумачення та застосування Конвенції Європейським судом з прав людини має враховуватися при розгляді справ у порядку конституційного судочинства (абзац третій підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року, № 2-рп/2016).

Окремо, Суб'єкт конституційного подання нагадує, що відповідно до ст. 46 § 1 Конвенції рішення ЄСПЛ є обов'язковими для Держав-відповідачів в цілому, а не тільки для виконавчої чи законодавчої гілок влади. Тобто вимога щодо прийняття заходів загального характеру в Рішенні ЄСПЛ, підкріплена загрозою призначення сум справедливої сатисфакції заявникам, у разі неприйняття таких заходів впродовж розумного строку, звертається не тільки до Уряду та Верховної Ради, але й до Конституційного суду, рішення якого щодо неконституційності Мораторію на продаж сільськогосподарської землі становитиме повне виконання приписів Рішення щодо запровадження заходів загального характеру.

Також Суб'єкт конституційного подання наголошує, що всі принципи, на яких засновується Рішення ЄСПЛ, мають своє втілення в практиці Конституційного суду. Зокрема:

- принцип ефективного захисту прав людини, наявність процесуальних та інших гарантій прав та захисту незахищених верств населення втілений в багатьох рішеннях Конституційного суду (наприклад у Рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016, Суд зазначив, що *«держава, виконуючи свій головний обов'язок - утвердження і забезпечення прав і свобод людини - повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією; з цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини; при цьому посилена увага має бути зосереджена на особливо вразливих категоріях осіб»* (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини);

- принцип забезпечення чіткості законодавчих норм, що обмежують права, зокрема право власності (наприклад, в Рішення від 10 жовтня 2001 року, № 13-рп/2001 Конституційний суд встановив, що ст. 7 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 21 листопада 1996 року № 537/96-ВР була сформульована недостатньо чітко, зокрема не містила *«конкретних етапів, термінів повернення заощаджень та обсягів бюджетних асигнувань»* (абзац 5 підпункту 5.4. пункту 5

мотивувальної частини) та визнав цю статтю неконституційною як таку, що суперечить ст. 41 Конституції);

- принцип застосування загальних заходів відповідно до індивідуальних особливостей осіб, до яких захід застосовується (наприклад, в Рішенні від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005 Конституційний суд визнав абзац другого підпункту 8.2.1 пункту 8.2 статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» таким, що суперечить ст. 41 Конституції в зв'язку з тим, що він поширював права податкової застави на будь-які види активів платника податків без врахування суми його податкового боргу);

- принцип вибору заходу, який найменшою мірою обмежує права за можливості обрати поміж кількома альтернативними заходами, спрямованими на досягнення однієї і тієї ж цілі (в Рішенні від 16 жовтня 2008 року, № 24-рп/2008 Конституційний суд встановив, що не відповідають ст. 41 Конституції України положення статей 1, 2, 5, 6 Закону України «Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства "Градобанк" у державну власність» від 24 червня 2004 року N 1881-IV зокрема в зв'язку з тим, що *«законодавцем для досягнення вказаної у Законі мети - збереження колекції як "унікальних скарбів національної культурної спадщини України" (преамбула Закону) - одночасно застосовано два різних правових засоби: визначено правовий режим колекції як об'єкта національного культурного надбання і передано колекцію з приватної у державну власність. При цьому забезпечення визначеного у Законі суспільно важливого інтересу (мети Закону) могло бути досягнуто шляхом застосування лише першого з них - визнання колекції об'єктом національного культурного надбання. За таких обставин передбачена Законом передача колекції у державну власність не може бути визнана винятковим правовим засобом у розумінні вимог частини п'ятої статті 41 Конституції України щодо примусового відчуження об'єкта права приватної власності»*).

Застосовуючи вищезазначені принципи щодо Мораторію на продаж сільськогосподарської землі, і розглядаючи цей Мораторій в історичній перспективі (див. Таблицю Ключових законодавчих змін щодо мораторію на відчуження землі в § 21 Рішення ЄСПЛ) Конституційний Суд України не може не прийти до тих саме висновків, до яких прийшов ЄСПЛ, зокрема, що:

- (1) продовження Мораторію протягом 19 років, незважаючи на декларовану мету відкриття ринку сільськогосподарської землі, при чому
 - (а) замість поступового послаблення, обмеження прав власників землі навпаки посилюються;
 - (б) цілі та підстави обмежень постійно змінюються: по мірі досягнення попередніх цілей (наприклад, прийняття Закону «Про державний земельний кадастр», який було прийнято в 2011 р.) з'являються нові (наприклад, прийняття Закону «Про ринок землі» та «Про обіг земель сільськогосподарського призначення»);

(в) Мораторій в останній редакції взагалі не обмежений в часі, а його зняття прив'язується до прийняття Закону «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», який Верховна Рада безуспішно намагається прийняти з 2011 року,

не забезпечує належної чіткості закону, який встановлює обмеження прав людини та створює ситуацію невизначеності для землевласників щодо їхніх прав по відношенню до їхнього майна;

(2) Мораторій обмежує права в першу чергу власників ділянок сільськогосподарської землі, багато з яких є особами похилого віку, які не можуть обробляти самостійно ділянки і змушені передавати їх в оренду великим сільськогосподарським компаніям замість того, щоб продати ці ділянки за ринковою вартістю. Наприклад, за оприлюдненими 27 лютого 2018 року даними сайту LB.ua[2], до рейтингу найбільших землеволодільців України увійшли агрохолдинг «Кернел» з рекордною площею землеволодіння в 604,5 тис. га, агрохолдинг UkrLandFarming, до якого входить 570 тис. га, "Агропросперіс" New Century Holding розміром 430 тис. га та інші землеволодільці-гіганти, що орендують у дрібних землевласників сотні і тисячі ділянок;

(3) законодавець встановив Мораторій, заборонивши будь-яке прижиттєве відчуження власниками земельних ділянок сільськогосподарського призначення, навіть не розглянувши можливість досягнення заявленого соціального інтересу за допомогою інших засобів, які б передбачали менше обмеження прав землевласників (зокрема, Україна – це єдина держава-член Ради Європи, в якій встановлені такі драконівські обмеження на ринок сільськогосподарської землі).

Таким чином, суб'єкти права на конституційне подання вважають, що пункти 14, 15 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України, які встановлюють повну заборону на прижиттєве відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення значним чином безпідставно обмежують, а в деяких випадках, описаних в Рішенні ЄСПЛ практично позбавляють громадян України – власників таких ділянок можливості розпоряджатись ефективним чином своєю законною власністю, що є несумісним з вимогами частини першої (*«Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю»*), четвертої (*«Право приватної власності є непорушним»*) та сьомої (*«використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі»*) ст. 41 Конституції України.

На підставі викладеного, керуючись статтями 147, 150, 152 Конституції України, а також статтями 7, 50, 52 та 57 Закону України «Про Конституційний Суд України»

ПРОСИМО:

1. Відкрити конституційне провадження за цим поданням.
2. Визнати такими, що не відповідають статті 41 Конституції України (є неконституційними) положення пунктів 14, 15 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України.
3. Залучити до участі в конституційному провадженні уповноважених представників суб'єктів права на конституційне подання за дорученням народних депутатів України:
 - народного депутата України Мушака Олексія Петровича
 - народного депутата України Романюка Віктора Миколайовича
 - народного депутата України Сидоровича Руслана Михайловича.

ДОДАТКИ У ТРЬОХ ПРИМІРНИКАХ:

1. Перелік народних депутатів України, що підписали дане подання, з їхніми власноручними підписами.
2. Рішення Конституційного Суду України від 10 жовтня 2001 року, № 13-рп/2001;
3. Рішення Конституційного суду України від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005;
4. Рішення Конституційного суду України від 11 травня 2005 року, № 4-рп/2005;
5. Рішення Конституційного суду України від 16 жовтня 2008 року, № 24-рп/2008;
6. Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2009 року, № 31-рп/2009;
7. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року, № 2-рп/2016;
8. Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 року, № 6-рп/2016;
9. Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року, № 3-р/2018;
10. Ухвала Конституційного Суду України від 14 лютого 2018 року, № 4-у/2018;
11. Скріншот статті «Складено рейтинг найбільших землевласників України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://ukr.lb.ua/economics/2018/02/27/391290_skladeno_reyting_naybilshih.html

12. *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, judgment of 23 September 1982, Series A no. 52, § 61;

13. *The Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland* judgment of 29 November 1991, Series A no. 222, § 56;

14. *Hutten-Czapska v. Poland* [GC], no. 35014/97, § 225, ECHR 2006-VIII;

15. *Dacia SRL v. Moldova*, no. 3052/04, § 75, 18 March 2008;

16. *Bulves AD v. Bulgaria*, no. 3991/03, § 71, 22 January 2009;

17. *Herrmann v. Germany* [GC], no. 9300/07, § 93, 26 June 2012;

18. *Statileo v. Croatia*, no. 12027/10, § 126, 10 July 2014;

19. *Barcza and Others v. Hungary*, no. 50811/10, § 47, 11 October 2016;

20. *Vaskrsić v. Slovenia*, no. 31371/12, § 87, 25 April 2017;

21. *Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine*, №№ 846/16 та 1075/16 від 22 травня 2018 року.

[1] Тут та далі йде посилання тільки на параграфи в яких викладені принципи, посилання на практику Суду, з якої принцип впливає, можна знайти в зазначених параграфах

[2] «Складено рейтинг найбільших землевласників України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://ukr.lb.ua/economics/2018/02/27/391290_skladeno_reyting_naybilshih.html

ДОДАТОК 1

до конституційного подання щодо відповідності Конституції України
(конституційності) пунктів 14, 15 розділу Х «Перехідні положення»
Земельного кодексу України

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові народного депутата України	Номер посвідчення	Особистий підпис
1.	Мужика Дмитро Павло	124	
2.	Насам Микола	84	
3.	Заминчук Євгена	082	
4.	Мещенко С. А.	083	
5.	Каша Дмитро І. В.	054	
6.	Сергійович Руслан Михайлович	148	
7.	Мірошніченко І. В.	142	
8.	Сорока Ю. С.	291	
9.	Мокшанов С. О.	119	
10.	Опанасенко О. В.	147	
11.	Ведатурський	328	
12.	Мандриш Д. Б.	427	
13.	Рамазанов В. М.	298	
14.	Вітний Ю. Ю.	114 382	
15.	Шверк Г. А.	440	
16.	Довбенко М. В.	288	
17.	Локунський А.	323	
18.	Литвиш І. В.	303	
19.	Вітко А. П.	193	
20.	Машурко Ю. В.	070	

до (зважаючи) підписів

ДОДАТОК

до конституційного подання щодо відповідності Конституції України
(конституційності) пунктів 14, 15 розділу Х «Перехідні положення»
Земельного кодексу України

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові народного депутата України	Номер посвідчення	Особистий підпис
21.	Ловинський Рокіт Володимир	057	-
22.	Челоб'єдін Сергій Сергійович	384	
23.	Козинський А. Т.	307	
24.	Єрмак О. В.	144	
25.	Величка М. В.	136	
26.	Величка С. В.	044	
27.	Мельник А. М.	023	
28.	Косицький Г. О.	237	
29.	Ситник О. С.	138	
30.	Сережинський О. О.	130	
31.	Домашинський О. Т.	137	
32.	Табачник А. В.	136 135	
33.	Войничук Ю. М.	149	
34.	Клименко С. В.	034	
35.	Розенберг В. С.	267	
36.	Кришук О. М.	444	
37.	Шурик В. С.	311	
38.	Хань С. В.	383	
39.	Ткаченко В. В.	081	
40.	Величка О. М.	447	

ДОДАТОК

до конституційного подання щодо відповідності Конституції України
(конституційності) пунктів 14, 15 розділу Х «Перехідні положення»
Земельного кодексу України

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові народного депутата України	Номер посвідчення	Особистий підпис
41.	Гнищук В.В.	353	
42.	Свирідов В.В.	441	
43.	Мельничук В.В.	085	
44.	Робу Т.В.	094	
45.	Ткаченко Т.О.	301	
46.	Кривошея І.А.	279	
47.	Демчук Р.Є.	233	
48.	Войцеховська Р.А.	046	
49.	Мельничук О.В.	355	
50.	Сивак І.В.	380	
51.	Мельничук А.В.	437	
52.	Танова М.М.	087	
53.	Танушев О.В.	121	
54.	Демчук О.В.	352	
55.	Бережко Ю.М.	010	
56.	Федько Володимир Ігоревич	412	
57.	Луківська Валерія Валерівна	19	
58.	Горбат Роберт Іванович	272	
59.	Равицкая В.М.	406	
60.	Кірюк О.В.	367	

ДОДАТОК

до конституційного подання щодо відповідності Конституції України
(конституційності) пунктів 14, 15 розділу Х «Перехідні положення»
Земельного кодексу України

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові народного депутата України	Номер посвідчення	Особистий підпис
61.	Черненко О.М.	885	
62.	Григорук В.Ю.	150	
63.	Маслюк А.С.	091	
64.	Желюбна А.П.	276	
65.	Береза Б.Ю.	411	
66.	F		
67.	Тетерук А.А.	230 ⁰⁵	
68.	Шимкович А.В.	384	
69.	Кобзар М.В.	114	
70.	Тозомелко М.	105 ⁷	
71.	Всього: 69 (шістдесят дев'ять) підписів		
72.	народних депутатів України		
73.	Перший заступник керівника		
74.	Управління кадрів		
75.	Апарату Верховної Ради України		
	06.09.2018		
76.			О. Сміян
77.			
78.			
79.			
80.			